(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[२०२१] ७ एस सी आर (१११७-११२२)

श्री शिवाजी एज्युकेशन सोसायटी, अमरावती यांच्या वतीने अध्यक्ष

विरुद्ध

ओमप्रकाश दिनकर देशमुख व इतर

(दिवाणी अपील क्र. ६९८१/२०२१)

२२ नोव्हेंबर, २०२१

[न्यायमूर्ती हेमंत गुप्ता आणि न्यायमूर्ती व्ही. रामासुब्रमण्यम]

मृत्यूपत्र – मृत्यूपत्रांतर्गत केलेली मृत्यूपत्रित देणगी – मृत्यूपत्रकर्त्याने त्याच्या पत्नीच्या (वादी क्र. १) लाभात मृत्यूपत्र (मालमत्तेच्या संदर्भात) निष्पादित केले, ज्यांनी संबंधित वाद मालमत्ता अपीलकर्त्याला (वादी क्र. २) भेट दिली - उत्तरवादींचा युक्तिवाद की वादी क्र.१ ने केलेले बक्षीसपत्र हे मृत्यूपत्रांतर्गत प्रदान केलेल्या मर्यादित आजीव संपत्तिच्या दृष्टीने अमान्य आहे - असा निष्कर्ष काढला की : मृत्यूपत्रानुसार मृत्यूपत्रकर्त्याच्या पत्नीला केवळ आजीवन उपभोगाचा मर्यादित अधिकार देण्यात आला आहे, असे मत न्यायचौकशी न्यायालयाने नोंदवले असले तरी, प्रथम अपीलीय न्यायालयाने हस्तांतरणाच्या अधिकारासह उपभोगाचा पूर्ण अधिकार असल्याचे म्हटले - उच्च न्यायालयाने प्रथम अपीलीय न्यायालयाने नोंदविलेले तथ्य रद्द केले नाही - त्याऐवजी उच्च न्यायालयाने हिंदू उत्तराधिकार अधिनियमाच्या कलम १४ च्या उपकलम (१) आणि (२) चे चुकीच्या पद्धतीने विश्लेषण करून या निष्कर्षापर्यंत पोहोचले की मालमत्तेची मर्यादित मालकी ही पूर्ण मालकीत परिवर्धित झाली नाही - मृत्यूपत्रांतर्गत जे सूचित करण्यात आले होते, तो केवळ मर्यादित उपभोगाचा अधिकार किंवा पूर्ण मालकी होती का, हा वस्तुस्थितीचा प्रश्न आहे. प्रथम अपीलीय न्यायालयाने फिर्यादींच्या बाजूने निकाल दिला - हा निष्कर्ष उच्च न्यायालयाने विपर्यस्त मानला नाही -

मृत्यूपत्रकर्त्याची पत्नी पूर्ण मालक आहे की मर्यादित मालक हा कायद्याचा एक महत्त्वाचा प्रश्न आहे, असे उच्च न्यायालयाला वाटत असले तरी, उच्च न्यायालयाने या प्रश्नाचे उत्तर मृत्यूपत्रातील कथनाच्या आधारे नव्हे तर या न्यायालयाच्या लागू नसलेल्या निर्णयाच्या चुकीच्या आकलनाच्या आधारे देणे पसंत केले - दिवाणी वादात, उच्च न्यायालयाने या वस्तुस्थितीकडे दुर्लक्ष केले की, पहिले अपीलीय न्यायालय हे वस्तुस्थिती आणि कायद्याचे अंतिम न्यायालय आहे आणि कलम १०० अन्वये, उच्च न्यायालयाचा हस्तक्षेप केवळ विधीविषयक सारभूत प्रश्नावर असतो - एकदा प्रथम अपीलीय न्यायालयाला असे आढळले की मृत्यूपत्रातील कथनामध्ये स्पष्टपणे संपूर्ण मालकी दर्शविली गेली आहे, तेव्हा उच्च न्यायालयाला हिंदू उत्तराधिकार अधिनियमातील कलम १४ मध्ये कडे जाण्याचे अजिबात कारण नव्हते - या व्यतिरिक्त, प्रथम अपीलीय न्यायालय दोन नियमित प्रथम अपीलांशी संबंधित होते, एक उत्तरवादींनी (आर.सी.ए. क्र. ४०८/१९८६) आणि दुसरे अपीलकर्ता/वादी क्र. १ (आर.सी.ए. क्र. ४१६/१९८६) दाखल केले - प्रथम अपीलीय न्यायालयाने आरसीए क्र. ४०८/१९८६ फेटाळले आणि आरसीए क्र. ४१६/१९८६ मान्य केले - उत्तरवादींनी आर.सी.ए. क्र. ४०८/१९८६ मधील हुकूमनाम्याविरुद्ध केवळ एक दुसरे अपील दाखल केले - – आर.सी.ए.क्र.४१६/१९८६ मधील हुकूमनाम्याला अंतिम स्वरूप प्राप्त करण्याची परवानगी देण्यात आली - या आधारावरही, उच्च न्यायालयाने दुसरे अपील फेटाळून लावायला हवे होते - उच्च न्यायालयाचा निर्णय रद्द - हिंदू उत्तराधिकार अधिनियम, १९५६ - कलम १४ - दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ – कलम १०८.

साधू सिंग विरुद्ध गुरुद्वारा साहिब नरिके आणि इतर.

(२००६) ८ एससीसी ७५: [२००६] ५ पुरवणी एससीआर ७९९ – असा निष्कर्ष काढला की हे लागू होत नाही.

केस लॉ संदर्भ

[२००६] ५ पुरवणी एससीआर ७९९ – असा निष्कर्ष काढला की हे लागू होत नाही.

- परिच्छेद ११

दिवाणी अपील अधिकारिता: दिवाणी अपील क्र. ६९८१/२०२१

मुंबई उच्च न्यायालयाच्या नागपूर येथील खंडपीठाने दुसरे अपील क्र. १५४/१९९२ मध्ये दि. १४.१०.२०१४ च्या न्यायनिर्णय व आदेशावरून उद्भवलेले.

अपीलकर्त्यासाठीचे वकील सत्यजित ए. देसाई, गौरव चौधरी, सिद्धार्थ गौतम, कु. अनघा एस. देसाई.

उत्तरवादीसाठीचे वकील राहुल चिटणीस, आदित्य ए. पांडे, चंद्रशेखर आश्री.

न्यायालयाचा खालील आदेश देण्यात आला.

<u>आ दे श</u>

१. अनुमती दिली.

२. मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या नागपूर येथील खंडपीठाने दि. १४.१०.२०१४ रोजी पारित केलेल्या दुसऱ्या अपीलाला परवानगी देणाऱ्या न्यायनिर्णयामुळे व आदेशामुळे व्यथित झालेल्या आणि प्रथम अपीलीय न्यायालयाचा न्यायनिर्णय जो स्वत: प्रतिकूल न्यायनिर्णय होता तो बदलल्यामुळे, ताबा वसूलीसाठी व भूतकाळ आणि भविष्याकाळादरम्यानच्या नफ्यासाठी दाखल केलेल्या खटल्यातील वादी क्र. १ ने वरील अपील केले आहे.

३. आम्ही अपीलकर्त्याचे विद्वान वकील श्री. गौरव चौधरी आणि उत्तरवादी क्र. १ आणि ४ चे विद्वान वकील राहुल चिटणीस यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

४. वाद मालमत्ता हे एक घर आहे, जे मूलतः श्री काशिराव संपतराव देशमुख यांच्या मालकीचे होते. सदर काशिराव संपतराव देशमुख यांचे १.०५.१९७७ रोजी निधन झाले, त्यांच्या मागे त्यांची पत्नी श्रीमती शेवंताबाई हयात आहेत.

५. पतीच्या मृत्यूनंतर शेवंताबाईंनी ९.०४.१९८१ च्या नोंदणीकृत बक्षीसपत्रा अंतर्गत अपीलकर्त्याला वाद-मालमत्ता भेट दिली आणि श्रीमती शेवंताबाई व त्यांच्या पतीला वृद्धावस्थेत मदत करण्याच्या बहाण्याने घरात आलेल्या उत्तरवादींनी हळूहळू वाद-मालमत्तेचा पूर्ण ताबा घेतला आणि श्रीमती शेवंताबाईंना घराबाहेर काढले , असा युक्तिवाद केला. येथील अपीलकर्ते आणि श्रीमती शेवंताबाई यांनी एकत्र येऊन रेग्युलर सी . एस. क्र. २४/१९८२ मध्ये दिवाणी न्यायाधीश (क. स्तर.), अकोट यांच्या न्यायालयात दिवाणी खटला दाखल केला. ताबा वसुलीसाठी हा खटला होता. उत्तरवादींनी त्यांच्या लेखी जबाबात श्री. काशिराव संपतराव देशमुख यांनी ४.०५.१९७६ रोजी कथितरित्या निष्पादित केलेले मृत्युपत्र प्रस्तुत केले. उत्तरवादींचा असा युक्तिवाद होता की, या मृत्यूपत्रांतर्गत श्रीमती शेवंताबाई यांना केवळ आजीवन मालमत्ता देण्यात आली होती आणि त्यांच्या हयातीनंतर मालमत्ता पहिल्या उत्तरवादीकडे येणार होती. मृत्यूपत्रांतर्गत शेवंताबाईंना देण्यात आलेली मर्यादित आयुर्संपत्ती लक्षात घेता त्यांनी केलेला बक्षीस पत्र रद्दबातल असल्याचा दावा उत्तरवादींनी केला आहे.

६. न्यायचौकशी न्यायालयाने दि. १७.१२.१९८६ च्या न्यायनिर्णयाद्वारे व आदेशाद्वारे असे म्हटले आहे की -

> (*i*) उत्तरवादींनी सादर केलेल मृत्यूपत्र सिद्ध झाले होते ; (*ii*) वादी क्र. २ असलेल्या शेवंताबाईंना त्यांच्या हयातीत केवळ उपभोगाचा हक्क देण्यात आला होता आणि (*iii*) म्हणून श्रीमती शेवंताबाई यांनी येथे वादी क्र. १ असलेल्या अपीलकर्त्याच्या लाभात केलेले बक्षीस पत्र विधीग्राह्य नव्हते व उत्तरवादींना बंधनकारक नव्हते. त्यानुसार, न्यायचौकशी न्यायालयाने

अपीलकर्त्याचा दावा फेटाळून लावला, परंतु वादी क्र. २ च्या बाजूने एक हुकूमनामा पारित केला, कारण त्यावेळी त्या हयात होत्या आणि हे सर्वमान्य आहे की, त्यांना त्यांच्या हयातीत वाद मालमत्तेचा ताबा आणि उपभोग घेण्याचा अधिकार आहे.

७. श्रीमती शेवंताबाई (वादी क्र. २) यांच्या लाभात दिलेल्या ताब्याबाबतच्या हुकूमनाम्याने व्यथित झालेल्या उत्तरवादींनी आर.सी.ए क्र. ४०८/१९८६ अन्वये नियमित प्रथम अपील दाखल केले. मृत्यूपत्रांतर्गत मृत्यूपत्रित देणगीचे स्वरूप आणि बक्षीसपत्राच्या वैधतेविषयीच्या निष्कर्षांमुळे व्यथित झालेल्या अपीलकर्त्याने (वादी क्र. १) आरसीए क्र. ४१६/१९८६ अन्वये स्वतंत्र प्रथम अपील दाखल केले.

८. अपर जिल्हा न्यायाधीश, अकोला यांनी दिनांक २२.०१.१९९२ रोजी पारित केलेल्या न्यायनिर्णय व हुकूमनाम्याद्वारे उत्तरवादींनी दाखल केलेले अपील फेटाळून लावले व उत्तरवादींनी सादर केलेल्या मृत्यूपत्रात शेवंताबाईंना त्याचा व्यवस्थापन करण्याच्या अधिकारासह उपभोगाचे सर्व अधिकार स्पष्टपणे देण्यात आले आहेत आणि त्यामुळे त्या, अपीलकर्त्याला भेट देण्याचा हक्क असलेल्या वाद-मालमत्तेची पूर्ण मालकीण आहेत, असे नमूद केले.

९. आर.सी.ए क्र. ४०८ आणि ४१६/१९८६ या दोन पहिल्या अपिलांमध्ये प्रथम अपीलीय न्यायालयाचा निकाल हा सामायिक न्यायनिर्णय असला तरी उत्तरवादींनी मुंबई उच्च न्यायालयाच्या, नागपूर खंडपीठाच्या फाईलवर केवळ दुसरे अपील क्र. १५४/१९९२ अन्वये एक दुसरे अपील दाखल केले. शेवंताबाईंच्या लाभात जे देण्यात आले ती केवळ आजीव संपदा आहे आणि हिंदू उत्तराधिकार अधिनियम, १९५६ च्या कलम १४ (१) अन्वये त्यांची संपत्ति परिवर्धित होऊ शकत नाही, असा निकाल देत उच्च न्यायालयाने हे अपील मंजूर केले. उच्च न्यायालयाच्या त्या न्यायनिर्णयाच्या विरोधातच याचिकाकर्ते जे वादी क्र. १ होते, त्यांनी वरील अपील दाखल केले आहे.

१०. पुढे जाण्यापूर्वी आपण या गोष्टीची नोंद घेतली पाहिजे की, वादी क्र. २ श्रीमती शेवंताबाई यांचे २०.०८.२००५ रोजी निधन झाले. उत्तराधिकारी होण्यासाठी शेवंताबाईंकडे कोणताही कायदेशीर वारस राहिला नाही, हे सर्वमान्य आहे. पहिला उत्तरवादी देखील कायदेशीर वारसदार नव्हता परंतु त्याने सादर केलेल्या मृत्यूपत्रात त्याचा मृत्यूपत्रकर्त्याचा पुतण्या म्हणून वर्णन केले गेले होते.

१०. वरील वस्तुस्थिती लक्षात घेऊन आता आपण मूळ मुद्द्याकडे येऊया. काशिराव संपतराव देशमुख यांनी केलेल्या दि. ४.०५.१९७६ रोजीच्या मृत्यूपत्राचे निष्पादन सिद्ध झाल्याच्या आधारे तिन्ही न्यायालयांची कार्यवाही झाली. मृत्यूपत्रांतर्गत केलेल्या मृत्यूपत्रित देणगीच्या स्वरूपाच्या प्रश्नावरच तिन्ही न्यायालयांनी वेगवेगळी मते मांडली. मृत्यूपत्रानुसार, मृत्यूपत्रकर्त्याच्या पत्नीला (वादी क्र. २) केवळ आजीवन उपभोगाचा मर्यादित अधिकार देण्यात आला आहे, असे मत न्यायचौकशी न्यायालयाने नोंदवले, तर प्रथम अपीलीय न्यायालयाने हस्तांतरणाच्या अधिकारासह उपभोगाचा पूर्ण अधिकार असल्याचे मत नोंदवले. "माझ्या पत्नी श्रीमती शेवंताबाई काशीराव संपतराव देशमुख यांना दुसरा कोणताही कायदेशीर वारस नसल्याने त्यांच्या मृत्यूनंतर जी काही मालमत्ता शिल्लक राहील, ती संपत्ती माझ्या जवळच्या पुतण्याकडे जाईल....." मृत्यूपत्रातील कथनातील सर्वात महत्वाची बाब प्रथम अपीलीय न्यायालयाने अधोरेखित केली. "तिच्या मृत्यूनंतर जी काही मालमत्ता शिल्लक राहते" हे शब्द स्पष्टपणे दर्शवत होते की मृत्यूपत्रित देणगी ही आजीव संपदेची नाही तर पूर्ण संपदेची होती.

११. विशेष म्हणजे उच्च न्यायालयाने प्रथम अपीलीय न्यायालयाने नोंदविलेले तथ्य फेटाळून लावले नाही. त्याऐवजी, उच्च न्यायालयाने हिंदू उत्तराधिकार अधिनियमाच्या कलम १४ च्या उपकलम (१) आणि (२) चे चुकीचे विश्लेषण करून मर्यादित संपत्ति पूर्ण मालकीत परिवर्धित झाली नाही, असा निष्कर्ष काढला. मृत्यूपत्रांतर्गत जे सांगण्यात आले होते, ते केवळ उपभोगाचा मर्यादित अधिकार आहे की पूर्ण मालकी आहे, हा प्रश्न प्रथम अपीलीय न्यायालयाने वादीच्या बाजूने निकाली काढला. हा निष्कर्ष उच्च न्यायालयाने विपर्यस्त

मानला नाही. श्रीमती शेवंताबाई पूर्ण मालक आहेत की मर्यादित मालक आहेत, हा कायद्याचा एक महत्त्वाचा प्रश्न विचारार्थ उभा राहतो, असे उच्च न्यायालयाला वाटत असले, तरी उच्च न्यायालयाने या प्रश्नाचे उत्तर मृत्यूपत्रातील कथनाच्या आधारे नव्हे, तर या न्यायालयाच्या साधू सिंग विरुद्ध गुरुद्वारा साहिब नारिके आणि इतर[1] या खटल्यातील लागू नसलेल्या न्यायनिर्णयाच्या चुकीच्या आकलनाच्या आधारे देणे पसंत केले. दिवाणी वादात प्रथम अपीलीय न्यायालय हे वस्तुस्थिती व कायद्याचे अंतिम न्यायालय असते आणि कलम १०० अन्वये उच्च न्यायालयाचा हस्तक्षेप हा केवळ कायद्याच्या महत्त्वाच्या प्रश्नावर असतो, याकडे उच्च न्यायालयाने दुर्लक्ष केले. प्रथम अपीलीय न्यायालयाच्या लक्षात आले की, मृत्यूपत्रातील कथनामध्ये संपूर्ण मालकी स्पष्टपणे दर्शविली गेली आहे, तेव्हा उच्च न्यायालयाला हिंदू उत्तराधिकार अधिनियमाच्या कलम १४ कडे जाण्याचे अजिबात कारण नव्हते. त्यामुळे उच्च न्यायालयाचा न्यायनिर्णय व हुकूमनामा स्पष्टपणे चुकीचा असून तो रद्द बातल करण्यायोग्य आहे.

१२. उच्च न्यायालय प्रथम अपीलीय न्यायालयाच्या निर्णयात हस्तक्षेप करू शकले नसते याचे आणखी एक कारण आहे. आम्ही आधी नमूद केल्याप्रमाणे, प्रथम अपीलीय न्यायालय दोन नियमित प्रथम अपीलांशी संबंधित होते, एक उत्तरवादींनी दाखल केले आणि दुसरे अपीलकर्त्याने येथे दाखल केले जे वादी क्र. १ होते. प्रथम अपीलीय न्यायालयाने उत्तरवादींनी दाखल केलेले आर.सी.ए.क्र.४०८/१९८६ फेटाळून लावले आणि अपीलकर्त्याने दाखल केलेले आर.सी.ए.क्र.४१६/१९८६ मंजूर केले. उत्तरवादींनी केवळ दुसरे अपील दाखल करणे पसंत केले आणि ते आरसीए क्र. ४०८/१९८६ मधील हुकूमनाम्याच्या विरोधात होते. आर.सी.ए. क्र. ४१६/१९८६ मधील हुकूमनाम्यास अंतिम स्वरूप प्राप्त करण्याची मंजूरी देण्यात आली आहे. या आधारावरही उच्च न्यायालयाने दुसरे अपील फेटाळून लावायला हवे होते.

---

1 (२००६) ८ एस सी सी ७५

१३. वरील बाबी लक्षात घेऊन अपील मंजूर केले जाते, उच्च न्यायालयाचा आक्षेपित न्यायनिर्णय व हुकूमनामा रद्दबातल ठरवला जातो. श्रीमती शेवंताबाई यांच्यासह अपीलकर्त्याने दाखल केलेला खटला प्रथम अपीलीय न्यायालयाने २२.०१.१९९२ रोजीच्या न्यायनिर्णयात ठरविल्याप्रमाणे आणि विनंती केल्याप्रमाणे ठरविला जाईल. खर्चाबाबत कोणतेही आदेश दिले जाणार नाहीत.

अपील मंजूर.

xxxxxxxx

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X-X